

РЕПРЕСІЇ СТАЛІНСЬКОГО РЕЖИМУ В 1930-х рр. СТОСОВНО НІМЦІВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Південь України посідав особливе місце в соціально-економічному та етнокультурному житті Радянської України загалом і Радянського Союзу, зокрема. Це була житниця країни, потужний промисловий і торгівельний регіон з численними портами спрямованими на зовнішні ринки. Окрім того, тут знаходилися національні райони та інші адміністративні одиниці, що були утворені в першій половині 1920-х рр. за національною ознакою. Отримали спеціальний статус і численні німецькі колонії та поселення, що існували до революційних подій 1917–1921 рр. Коренізація, що була тактичним кроком радянської влади, наприкінці 1920-х рр. змінилася широкомасштабними репресіями, які проявилися в організації голодомору 1933–1934 рр. та репресій за національною або класовою приналежністю. Поруч із титульною нацією – українцями, від молоху сталінських репресій зазнали поневірянь і втрат німці Півдня України. Якщо ситуація з українцями, поляками, євреями і навіть циганами, за останні десятиріччя знайшла своїх дослідників, то стосовно німецького населення здійснено тільки перші кроки.

Ключові слова: німці; сталінські репресії; Південна Україна.

Вивчаючи політику «коренізації», запроваджену у 1920-х роках ми прийшли до висновку, що вона була тактичним кроком ще достатньо слабких органів радянської влади з метою опертися на регіональні національні спільноти. Як тільки репресивний апарат в УСРР та СРСР зміцнів, розпочалося згортання елементарних паростків свобод. Це процес отримав в літературі визначення – «розстріляне відродження». Сталінський режим спрямував свій удар за класовою і національною ознакою. Окрім українців та поляків, які у відсотковому співвідношенні зазнали найбільших втрат вагомими були й наслідки репресій і щодо німецького населення Півдня України.

Проголошення незалежності України дало поштовх дослідженню істориками так званих «білих плям» недавнього минулого. Як вважає Т.Ю. Іванова: «Могутній поштовх науковому дослідженню минулого національних меншин у міжвоєнний період надало сучасне

осмислення політичної історії УСРР (здійснене в працях С. Кульчицького) та етнополітики, яку найбільш плідно опрацьовували М. Даниленко, Я. Верменич, Г. Єфіменко, В. Масненко, Л. Новохатько, В. Сергійчук та ін.» [1, с. 105].

Дослідження миколаївських науковців, докторів історичних наук М. Шитюка, В. Шкварця, Ю. Котляра, І. Міронової охоплюють різні сфери історичного минулого національних меншин Півдня України. Це і економічні проблеми і соціальні аспекти національно-культурної політики, а також проблеми репресій, голодоморів і повстанського руху етнічних меншин. На основі матеріалів з архівосховищ спецслужб В. Ченцов, В. Нікольський, М. Шитюк у своїх працях відтворили жахливу картину каральних акцій більшовицької влади в 1920–1930-тих роках стосовно німців України [2–4].

Німецьке населення в регіоні почало селитися ще наприкінці XVIII століття, відпо-

відно до указів Катерини II. Але, найбільш інтенсивною німецька колонізація розгорнулася у першій половині XIX століття. Події Першої світової війни та революційна колотеча з громадянською війною 1917–1921 рр. не справили значного впливу на німецьку спільноту Південної України. Питання розвитку німецького населення в радянський період розглядав у своїй книзі А. Глинський. Він описував процес утворення національних районів, який тривав до 1930 р. За його підрахунками в цей час в Україні було сформовано 7 німецьких районів, 252 сільські та 2 селищні ради [5, с. 29]. «Найбільш строкатим у національному відношенні був Південь України, на території якого в 20-х роках проживало понад 50 національностей. Основну групу складали українці – понад 50 %, росіяни – 20 %, євреї – 13 %, молдовани – 5 %, німці – 3,5 % від загальної кількості населення. У 1920 р. на Півдні України було 17 німецьких колоній, 18 єврейських, 70 німецьких хуторів [6, с. 334].

Загалом, інтереси німців, як і представників інших національностей, були частково проігноровані в процесі адміністративно-територіальних реформ в Україні в 1921–1923 роках. Згідно яких, німці розпошувалися по різним адміністративно-територіальним одиницям, це призводило до занепаду традиційних форм господарської діяльності, руйнації національно-культурного укладу життя німецького населення. «Досі невисвітленим є питання про кількість, час існування та офіційний статус німецьких районів як національних» [7, с. 85].

Сталінський варіант індустріалізації та суцільної колективізації вимагали максимальної централізації управління. Постановою ВУЦВК та РНК УСРР від 2 вересня 1930 р. округи були ліквідовані, а райони перейшли в безпосереднє підпорядкування центру. Найбільш суттєвого удару по німцях нанесли репресії кінця 1920-х – 1930-х рр. За підрахунками сучасних дослідників, довоєнні репресії тільки на території сучасної Миколаївської області становили 1212 осіб німецької національності, з них 585 засуджено до вищої міри покарання [8, с. 373]. Незважаючи на терор 1930-х років, за даними радянського перепису населення лише на територіях Одеської, Миколаївської та Херсонської об-

ластей на 1 січня 1939 року, осіб німецької національності мешкало 120, 6 тис. чол., а на території УРСР у цілому 392458 чол. [9].

Провадячи сталінський курс на придушення опору національних меншин та втілюючи більшовицьку політику національного нігілізму, партійне керівництво України впродовж 1930-х років посилювало тиск на населення німецьких районів. Становище колоністів ще більш ускладнилось з приходом до влади в Німеччині нацистів. Гітлерівське керівництво активно використовувало відомості про голодомор для антирадянської пропаганди й організувало допомогу голодуючим в надзвичайно широких масштабах (навіть сам Гітлер пожертвував тисячу марок). Однак до адресатів дійшла лише мізерна частка надісланої допомоги. Це знаходило свій вияв у посиленні репресій проти заможних селян-колоністів, знищенню їх голодоморами, проведенні масштабних пропагандистських і репресивних кампаній з недопущення прийняття гуманітарної допомоги від громадян Німеччини в голодні роки, штучному утворенню НКВС «контрреволюційних фашистських організацій» серед етнічних німців та ін. У політичній сфері окреслена політика відображалась у поступовому звуженні та подальшій ліквідації національних німецьких автономій, видаленні етнічних німців із керівних посад органів місцевої влади та управління, наступі на німецьку національну культуру та будь-які її прояви на побутовому рівні. Пік масових репресій припав на 1937 рік. На цей час приходиться так звана «німецька операція» НКВС, фундаментом якої став Наказ НКВС СРСР за № 00439 від 25 липня 1937 року про негайний облік та арешти всіх підданих Німеччини на промислових об'єктах. Незважаючи на те, що директива НКВС стосувалася насамперед іноземців, у поле зору каральних органів потрапили майже всі громадяни німецької національності. Враховуючи факт існування компактних розселень громадян німецької національності на території здебільше Півдня України, репресії проводились саме на території цих поселень. Тут фабрикувалися численні справи про так звані «Національні союзи німців України», «Національний фашистський центр», «Контрреволюційну фа-

шистську організацію» та ряд інших [10, с. 58].

Остаточну крапку у цій справі ставлять 1938 р. «ліквідаційні» ухвали ЦК КП(б)У «Про реорганізацію національних шкіл в Україні» (10 квітня 1938 р.) й РНК УРСР «Про реорганізацію особливих національних шкіл, технікумів, Одеського німецького педагогічного інституту і особливих національних відділів і класів у школах, технікумах і ВУЗах УРСР» (29 червня 1938 р.), які лише «теоретично» підсумовували репресивну активність сталінської таємної поліції щодо національних навчальних закладів республіки [11, с. 105].

Маємо всі підстави погодитися з точкою зору дослідника еволюції радянської тоталітарної системи у Південній Україні професора М. Шитюка, що німецька спільнота регіону стала третьою, після української та польської, з найбільш постраждалих громад Південного регіону від сталінських репресій [4, с. 303–320]. Так, загальна кількість репресованих німців Півдня України, за даними науковця, становить близько десяти тисяч осіб. М. Шитюк навів чисельні факти практичної реалізації злочинної політики більшовицької держави. Зокрема, він відзначив, що з 254 студентів Одеського німецького педагогічного інституту в 89 з них родичів заарештовано як «ворогів народу», четверо педагогів інституту в якості «фашистів» («викриті») та заарештовані НКВС. По справі «контрреволюційної організації» Карл-Лібкнехтського району спочатку було заарештовано 15 осіб, за короткий термін їх кількість виросла до 100 та інше [4, с. 303–320].

«Репресії торкнулися не тільки системи шкільної освіти. Трагічними для німецького населення Миколаївщини були 1935–1938 рр. Більшу частину кримінальних справ було сфальсифіковано, звинувачення були надуманими й не обґрунтованими. Так, у 1937 р. Тилігуло-Березанський райвідділ НКВС виявив у районі «Німецький контрреволюційний фашистський центр», який очолював німецький консул Одеси, а членами його були місцеві німці. Метою організації, як зазначалося у справі, була реставрація капіталізму й встановлення фашистського режиму в Україні. Організація діяла у 8-ми німецьких селах, в ній було 29 осіб, в основному

колгоспники. З них 27 було розстріляно, а двоє засуджені до 10-ти років таборів. Після додаткового розслідування в 1960 р. було з'ясовано, що ніякої фашистської організації в районі не існувало, а невинні люди постраждали. І таких випадків безліч» [12, с. 22].

У 1938 році за обвинуваченням у створенні «німецької контрреволюційної організації» заарештовано 19 етнічних німців. Всі вони були мешканцями села Роштадт колишнього Мостовського, нині Доманівського району на Миколаївщині, працювали у колгоспі «Рот-Фронт». Після проведення слідства 17 осіб, серед яких громадяни Копп, Кайзер, Гертнер, Беліцер, Кох, Штейф, Гекк, Вільдт та інші отримали вищу міру покарання. Євгена Майора та Євгена Йордана засуджено до десяти років виправно-трудових таборів [10, с. 46].

Показовим є той факт, що фальсифікування справ проти осіб німецької національності носило настільки брутальний характер, що перші випадки реабілітації відбулися вже в 1939 році. Так, було скасовано вирок, щодо десяти років ув'язнення мешканці села Ейгенгут Тилігуло-Березанського району Миколаївської області Розі Келлер, яку звинувачували в створенні «Союзу фашистської молоді» [13, с. 18]. Гнітючу атмосферу того часу добре передають матеріали засідань окремих партійних організацій німецьких національних районів Півдня України на початку 1939 року. Наприклад, збори Карл-Лібкнехтської організації від 12 лютого 1939 року були присвячені обговоренню тез доповіді Молотова на XVIII партійному з'їзді щодо третього п'ятирічного плану з розвитку народного господарства СРСР. Однією з ключових тез зборів стали висловлювання радянського керівника про «намагання ворогів народу в крові потопити здобутки Великого Жовтня. Втім, під керівництвом Сталінського ЦК основні сили контрреволюційного кубла, троцькістсько-бухаринської та буржуазно-націоналістичної агентури фашизму розгромлено» [13, с. 56]. Остаточо ліквідувавши німецькі адміністративно-територіальні райони в 1939 році.

Однак, незважаючи на деяке послаблення режиму терору в 1939 році та далекосяжні плани керівництва німецьких національних районів про «посилення випуску продукції

народного господарства у третій п'ятирічці» на початку 1939 року, компартійним керівництвом СРСР вже було прийнято рішення про ліквідацію національних районів. Формалізацією чого стала постанова ЦК КП(б)У від 5 березня 1939 року «Про ліквідацію і перебудову штучно створених національних районів». В Одеській області сільради розформованого Спартаківського німецького району (Темерстальська, Юзефетальська, Марієнгальська, Францфельдська, Кляйн-Лібентальська, Спартаківська, Олександргільська та Нейбурзька) передані до створеного Овідіопольського району, Фрейдентальська – Біляївського району. Ліквідовано німецький відділ Одеської обласної сільгоспшколи, німецький сектор Одеського медичного інституту [Німці Півдня України: Історія і сучасність: монографія [8, с. 366] Також сільради розформованого Карл-Лібкнехтського німецького району – Карл-Лібкнехтівська, Шпеєрська, Карлсруївська, Ватерлооська, Рорбахська, Катеринентальська, Йоганенстальська було передано до но-

воствореного Веселинівського району Миколаївської області. Вормська – Березовсько-го, Зельцьська, Гольбштадська, Шейнфельдська і радгосп імені Тельмана – передані до Варварівського району Миколаївської області [8, с. 366].

У результаті насильницького здійснення сталінської політичної доктрини на кінець 1930-х рр. склався тип антинародної держави, ворожий інтересам вільного, творчого розвитку особистості суспільний устрій. Підбиваючи підсумки, необхідно зазначити необхідність подальшого вивчення, специфічних рис і технології насильства сталінських поплічників про громадян різних національностей, в тому числі й німців Півдня України. Такі дослідження, основані на ре інтерпретації й на осмисленні раніше недоступного документального і фактичного матеріалу, є актуальними. Це важливо для розуміння реальної природи комуністичної ідеології, якій її адепти все ще прагнуть повернути привабливий і респектабельний вигляд.

Список використаних джерел

1. Іванова Т. Ю. Репресії проти національних меншин Півдня України (20-30-ті рр. ХХ ст.) : історіографія проблеми // Наукові праці. Історичні науки. – Миколаїв : Видавництво МДГУ ім. П. Могили, 2008. – Т. 83. – Вип. 70. – С. 105.
2. Ченцов В. В. Трагические судьбы. Политические репрессии против немецкого населения Украины в 1920-е–1930-е годы: М., 1998. – 205 с.
3. Нікольський В. М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження : Монографія. – Донецьк., 2003. – 624 с.
4. Шитюк М. М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20–50-ті роки ХХ століття. – К., 2000. – 321 с.
5. Глинский А. Национальные меньшинства на Украине. – Харьков, 1927.
6. Котляр Ю. В. Німецькі колонії Півдня України в період нової економічної політики //
7. Козирева М. Е. Адміністративно-територіальні перетворення та соціально-економічний розвиток німецьких районів Півдня України у 20-30-х рр. ХХ ст. // Наукові праці. Історичні науки. – Т.5.
8. Німці Півдня України: Історія і сучасність: монографія / Шитюк М., Шкварець В. та ін. - Миколаїв: Редакційно-видавничий відділ МДУ ім. В. Сухомлинського, 2009.
9. Архив А.Н. Яковлева / База даних документів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.alexanderyakovlev.org>.
10. Реабілітовані історією. Миколаївська область: у 27 т. Наук.-докум. серія книг «Реабілітовані історією» / [гол. ред. : П. Т. Тронько (голова) та ін.] Кн.1., [обл. ред.: О.В. Садиков (голова) та ін.]. – К. – Миколаїв : Світогляд, 2005
11. Горбуров К. Переддень «Великого терору» у Польському педінституті у Києві // Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР / Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – К., 2013.
12. Гриневич О.В., Романенко С.В. Німецькі колонії Березанського округу (До 200-річчя) // Краєзнавчий альманах. – 2010. – № 1.
13. Сборник законодательных и нормативных актов о репрессиях и реабилитации жертв политических репрессий. – М. : Республика 1993.

**REPRESSIONS OF STALIN'S REGIME IN THE 1930 years CONCERNING
THE GERMANS OF THE SOUTHERN UKRAINE**

The south of Ukraine took a special place in the social-economic and ethno-cultural life of the Soviet Ukraine in general and the Soviet Union, in particular. It was a granary of the country, a strong industry and trade region with many ports directed on the foreign markets. Besides, there were the national districts and the other administrations, which were founded in the first part of 1920 year after the national belonging. As well many German colonies, settings had got the special status, which existed before the revolutionary actions 1917-1921 years. Taking the root which was the tactic step of the Soviet power, at the end of 1920 years had changed with the widespread repressions, which were displayed in the organization of starve to death of 1933-1934 years and repressions after the national or class belonging. Together with the title nation – the Ukrainians, from the Stalin's repressions recognized the lack of faith and loss the Germans of the Southern Ukraine. If the situation with the Ukrainians, Poles, Jewish and even Gipsy, for the last decades found its investigators, so concerning the German population were made the first steps. The author had made a test to make clear the key aspects concerning the activity of the repressive organs of the Soviet Union concerning the Germans of the Southern Ukraine in 1930 years.

Key words: *Germans; Stalin's repressions; Southern Ukraine.*

Рецензенти: *Котляр Ю. В.,* д-р іст. наук, професор;
Багмет М. О., д-р іст. наук, професор.

© Нагрибельний Б., 2017

Дата надходження статті до редколегії 23.08.2017